

تطبیق رفتار آمریکا در افغانستان و ایران با توجه به اسناد بین‌المللی حقوق بشر

سید محمد عارف حسینی^۱

چکیده

انسان به عنوان بهترین موجود از حقوقی طبیعی خاص، نسبت به سایر موجودات برخوردار است، از همین جهت اسناد معتبر حقوق بشری بین‌المللی نیز به آن تصریح دارد که مهمترین آن حق حیات و زندگی، آزادی و... است از طرفی دیگر متون دین اسلام بخصوص قرآن کریم نگاه ویژه به حقوق انسان داشته است. در این مقاله رفتار و عملکرد آمریکا و تطبیق آن با این اسناد مورد بررسی قرار گرفته و نتیجه که بدست آمده این است که رفتار و عملکرد آمریکا در کل و به خصوص در ایران و افغانستان مطابق قوانین حقوق بشری نیست، در حقیقت به صورت گسترده و به خاطر منافع خود مردم این دو کشور از حقوق مسلم و اولیه خود محروم کرده است.

کلیدواژه ها: حقوق بشر، حقوق بشر اسلامی، رفتار و عملکرد آمریکا، ایران و افغانستان، مقام معظم رهبری

مقدمه

بهترین موجودی که خداوند متعال خلق کرده و آنرا جانشین خود در زمین قرار داده انسان است. از این رو ادیان الهی بخصوص دین اسلام نسبت به انسان نگاه ویژه داشته و مکاتب مختلف نیز نسبت به انسان ساکت نبوده است. مکاتب مهم فلسفی و سیاسی نیز برای انسان در روابط اجتماعی خطوط قرمز را ترسیم نموده و برای آن حقوق خاص را به تصویب رسانده است. اعلامیه جهانی حقوق بشر یکی از اسناد مهمی در این زمینه است. میثاق بین‌المللی اقتصادی، سند دیگری است که روابط اجتماعی اقتصادی انسان‌ها را تعریف می‌کند از طرف دیگر اندیشمندان مسلمان با تکیه بر منابع دینی اعلامیه اسلامی حقوق بشر را تنظیم نموده است، که الحق از لحاظ منطقی خیلی بالاتر و بهتر از اعلامیه جهانی حقوق بشر و اسناد دیگر بین‌المللی می‌باشد.

آمریکا که مدعی حقوق بشر است، به بهانه مبارزه با تروریسم به افغانستان حمله نمود، و یا با وضع کردن تحریم‌های گوناگون علیه ایران و سایر کشورها مدعی برقراری حقوق بشر در جهان است. این رفتارها و عملکردها با حقوق بشر مطابقت دارد یا نه؟ به عبارت بهتر، با توجه به این مطالب سوال این است که بر اساس اسناد و مقررات بین‌المللی، حقوق بشر، رفتار و عملکرد آمریکا در ایران و افغانستان مطابقت دارد یا خیر؟ در این مقاله برای پاسخ به این سؤال مباحث چون مفهوم‌شناسی، تعارف حقوق بشر، حقوق بشر در متون و قوانین اسلامی، رفتار و عملکرد آمریکا در افغانستان و ایران و نیز تحلیل و بررسی رفتار و عملکرد آمریکا در اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته شده است.

تعریف حق و حقوق

برای واژه حق معانی مختلف در کتاب لغات ذکر شده است. به معنی راست و درست، ضد باطل، ثابت و واجب، کاری که البته واقع شود، یقین و عدل، نصیب و بهره از چیزی، ملک و مال، و جمع حق می‌شود حقوق. (عمید، ۱۳۸۱، ۲، ۹۴۹)

بعضی از اندیشمندان حقوق، برای این واژه سه تعریف ارائه می‌دهد:

در تعریف اول می‌نویسد: حقوق به معنای جمع حق، نخستین مفهومی که از دیدن یا شنیدن این واژه به ذهن بیشتر افراد متبادر می‌شود همان معنای عربی و اصیل آن است. حق به این معنا عبارت است از امتیاز، سلطه و قدرتی که به موجب قانون یا دیگر قواعد حقوقی جانشین یعنی عرف، رویه قضائی، به شخص حقیقی یا حقوقی داده شده است و دیگران ملزم به رعایت آن است. (دانش پژوه، ۱۳۹۲، ۵)

در تعریف دوم می‌نویسد: حقوق به معنای مجموعه مقررات حاکم بر روابط اجتماعی، مثل مجموعه مقررات که در جامعه الزام آور است و حاکمیت ضمانت بر اجرای آن دارد. (دانش پژوه، ۱۳۹۲، ۶)

در تعریف سوم می‌نویسد: حقوق به معنای دانش حقوق، حقوق در این معنا رشته‌ای از دانش اجتماعی است که به تجزیه و تحلیل مقررات الزام آور اجتماعی، چگونگی پیدایش، وضع، تفسیر و استنباط و سیر تحول آن می‌پردازد. (دانش پژوه، ۱۳۹۲، ۶) حق در معانی متعدد بکار گرفته شده است از جمله اموری که در قانون پیش‌بینی شده که انسان با اختیار خود بتواند آنها را تغییر دهند مثل اسقاط شروط خیار در بیع. معنی دوم این است که نوعی از مال است مثل مالکیت منفعت که در مقابل عین و دین قرار داده می‌شود. معنی سوم که ذکر شده است حق به معنای قدرتی که قانون به شخص می‌دهد و مسلط بودن و بکار بردن آن است. (جعفر لنگرودی، ۱۴۰۰، ۲۲۳)

حقوق عبارت است از مجموعه قواعد و مقرراتی که بر روابط افراد یک جامعه در زمان معین به کار برده می‌شود. به دیگر سخن حقوق مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهایی است که اعضای یک جامعه ملزم به رعایت آن هستند و دولت ضمانت اجرای آن را به عهده دارد. (حسینی، ۱۳۹۷، ۱۳)

حق در معنای عام خود عبارت است از «سلطه‌ای که برای شخص بر شخص دیگر یا مال یا شیء، جعل و اعتبار می‌شود». به عبارت دیگر، حق توانایی خاصی است که برای کس یا کسانی نسبت به شخص یا چیزی اعتبار شده و به مقتضای این توانایی، صاحب حق می‌تواند در متعلق آن تصرف کند یا از آن بهره‌برگیرد. پس حق، نوعی سلطنت و استیلا برای انسان بر چیزی دیگر است؛ خواه آن چیز که متعلق حق قرار می‌گیرد مال باشد یا انسان. در این معنای عام، حق شامل ملک هم می‌شود و به موجب این تعریف، حق و ملک یک حقیقت واحدند؛ با این تفاوت که حق مرتبه پایین‌تری از ملک است و به سخن دیگر، ملک یک مفهوم مشکک دارای مراتب است که اولین مرتبه پایین آن، حق است. (محقق داماد، ۱۳۸۴، ۱۷)

الحق فی اللغة و العرف الأمر الثابت فی قبال الباطل غیر الثابت و فی الاصطلاح الحقیة عبارة عن نوع من الملكية التي هی نوع خاص من الإضافة بین المالك و المملوك و الاعتبار الخاص بینهما الذی هو معنی لام الملك. (حکیم، بی‌تا، ۶)

قد يطلق الحق علی عنوان عام شامل لكل ما جعله الشارع المقدس بالجعل التأسیسی، و الإمضائی. و هو بهذا الإطلاق عبارة عن التحقق و الثبوت. و یشمل الحکم الشرعی تکلیفا و إمضاء. و له إطلاق آخر أخص من هذا العنوان العام فی اصطلاح الفقهاء، خصوصا المتأخرین منهم، و هو عبارة عن مرتبة ضعيفة من الملك، و إضافة ناقصة مجعولة من

المالک الحقیقی - تبارک و تعالی - لذی الحق، أعم من وجود من علیه الحق أو عدمه. و عبر عنها بعض المعاصرين بالملکیة غیر الناضجة، و هو تعبیر حسن فان المرتهن للعین المجعولة من الراهن وثيقة لدينه الذی له علیه و ان کان ذا إضافة و سلطنة علیها. (بحرالعلوم، ۱۳۶۲، ۱، ۳۳)

در تعریف که برای حقوق آورده شد، به معنای متعدد بکار گرفته شده است. نکته که قابل ذکر در اینجا، این است که بعضی از فقها حق را مرتبه نازل از ملکیت معنی کرده است، ولی در این نوشتار منظور همان تعریف است که بعضی از اندیشمندان حقوق تعریف کرده است، که مجموعه مقررات الزام آور که حاکم بر روابط اجتماعی در جامعه انسانی و بین‌المللی است و انسان‌ها در زندگی اجتماعی و روابط بین‌المللی خود، به آن نیاز دارد که اگر این مقررات در جامعه نباشد زندگی برای انسان‌ها مشکل خواهد بود.

تعریف حقوق بشر

حقوق بشر، حقوق برابری هست، زیرا انسان‌ها در انسان بودن با هم برابرند. بنابراین هر فردی از حقوق برابر با دیگر انسان‌ها بهره مند است، هم چنین این حقوق غیر قابل سلب هست، با توجه به این که انسان ظالم باشد و یا بد رفتار با دیگران این ویژگی انسان بودن او را سلب نمی‌تواند. لذا همه انسانها بدون در نظر گرفتن نژاد و قوم، جهانی است و واجد حقوق انسانی هستند. (حسینی، ۱۳۹۷، ۱۴)

مجموعه حقوقی که به سکنه یک کشور اعم از بیگانه و تبعه در مقابل دولت داده شود، در مسئله حقوق بشر امر تابعیت نباید دخالت داده شود زیرا این حداقل حقوقی است که انسان در هر جا که هست باید دارا باشد. در همین معنی حقوق انسان به کار می‌رود. (جعفر لنگرودی، ۱۴۰۰، ۲۳۹)

برای روشن تر شدن حقوق بشر لازم است که نگاهی به (اعلامیه جهانی حقوق بشر) انداخته شود. نویسندگان این اعلامیه در ماده ۱ و ۲ و ۳ چنین آورده اند: تمام ابنای بشر آزاد زاده شده و در حرمت و حقوق با هم برابرند. عقلانیت و وجدان به آن‌ها ارزانی شده و لازم است تا با یکدیگر برادرانه رفتار کنند. هر فردی سزاوار و محق به زندگی، امنیت و آزادی فردی است. همه انسان‌ها بی‌هیچ تمایزی از هرسان که باشند اعم از نژاد، رنگ، جنسیت، زبان، مذهب، عقاید سیاسی یا هر عقیده‌ی دیگری، خاستگاه اجتماعی و ملی، دارایی، محل تولد یا در هر جایگاهی که باشند. سزاوار تمامی حقوق و آزادی‌های مطرح در این اعلامیه‌اند، به علاوه میان انسان‌ها بر اساس جایگاه سیاسی قلمرو قضایی و وضعیت بین‌المللی مملکت یا سرزمینی که فرد به آن متعلق است، فارغ از این که

سرزمین وی مستقل تحت قیمومیت، غیر خود مختار یا تحت هرگونه محدودیت در حق حاکمیت خود باشد، هیچ تمایزی وجود ندارد. (اعلامیه جهانی حقوق بشر، ۱۹۴۶، ۲۰۱)
 میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل متحد، مصوبه ۲۶ دسامبر ۱۹۶۶
 در مواد ۶ این میثاق بین‌المللی به تصویب رسانده است که:

۱. هر انسانی بطور ذاتی حق زندگی دارد. این حق باید بوسیله قانون محافظت گردد. هیچکس را نمی‌توان بطور دلخواه و خودسرانه از حق زندگی محروم نمود.

۲. در کشورهایی که مجازات اعدام لغو نشده است، حکم مرگ فقط باید برای مهمترین جنایات، آن‌هم بنا بر قانون لازم الاجرا در زمان ارتکاب جرم صادر شود و نیز این حکم، نباید با مقررات این میثاق و میثاق منع و مجازات جرم کشتار دستجمعی Genocide منافات داشته باشد.

در ماده ۷ چنین نگاه‌شده شده است: هیچکس نباید در معرض شکنجه یا رفتار تحقیرآمیز و مجازات غیر انسانی و وحشیانه قرار گیرد، بویژه کسی را نباید بدون رضایت آزادانه‌اش در معرض آزمایشات پزشکی و علمی قرار داد. (میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل متحد، مصوبه ۲۶ دسامبر ۱۹۶۶، مواد ۶ و ۷)

حقوق بشر پذیرفته شده در جامعه بین‌الملل متضمن آزادی بیان، رهایی از ترس، تعقیب، آزادی مذهب، حق داشتن پناهگاه، حق آموزش، بهداشت، و نقض آن متضمن دستگیری، شکنجه، تجاوز به عنف، اعدام خودسرانه در تمام نقاط جهان محسوب می‌شود. (زمانی و مهناز بهراملو، ۱۳۹۲، ۱۸)

از حقوق انسان‌ها دو تعبیر به کار گرفته شده است یکی حقوق بین‌المللی بشر و دیگری حقوق بشر به صورت مطلق که هر کدام کاربرد ویژه خود را دارد، در تعریف حقوق بین‌المللی بشر می‌نویسند:

حقوق بین‌المللی بشر یا حقوق اساسی نوع بشر عبارتست از: مجموعه امتیازاتی که با توجه به شأن و مقام انسان شکل گرفته است. فلسفه وجودی حقوق بین‌المللی بشر اعتلای منزلت این حقوق بوده است تا آن‌که با رعایت موازین آن در سراسر جهان، همه افراد بصورتی یکسان از این امتیازات بهره مند گردند. (ساعد وکیل، ۱۳۸۳، ۷۲)

از تعریف که برای حقوق بشر شده است و اسناد بین‌المللی هم به آن اشاره دارد بدست می‌آید، که انسان بدون کدام ویژگی دیگر و به صرف انسان بودن باید از این حقوق برخوردار باشد، مثل حق زندگی و حیات، حق آزادی بیان و... زیرا طبیعت انسان اقتضاء دارد که این حقوق را داشته باشد، و هیچکس حق ندارد آنرا با هر عذر و بهانه‌ای، از انسان ساقط کند.

حقوق بشر در متون اسلامی

حقوق بشر در تمام ادیان الهی (یهود، مسیحیت، اسلام) تبیین شده است، بخصوص در متون دینی اسلام، لذا می‌شود حقوق بشر را در متون اسلامی، به طور خاص مورد بررسی قرارداد. که در این نوشتار به چند نمونه بسنده می‌کنم.

کرامت انسان، یکی از حقوقی است که خداوند متعال به انسان اعطاء نموده است. خداوند در قرآن حکیم مفرماید: **وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا**. (اسراء/۷۰)

مترجم کتاب شریف المیزان می‌نویسد: از همین جا معلوم می‌شود که مراد از آیه، بیان حال جنس بشر است، صرف‌نظر از کرامت‌های خاص و فضائل روحی و معنوی که به عده‌ای اختصاص داده، با توجه به این آیه مشرکین و کفار و فاسقین را زیر نظر دارد، چه اگر نمی‌داشت و مقصود از آن انسان‌های خوب و مطیع بود معنای امتنان و عتاب درست در نمی‌آمد. پس اینکه فرمود: **«وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»** مقصود از تکریم اختصاص دادن به عنایت و شرافت دادن به خصوصیتی است که در دیگران نباشد، و با همین خصوصیت است که معنای **«تکریم»** با **«تفضیل»** فرق پیدا می‌کند، چون تکریم معنایی است نفسی و در تکریم کاری به غیر نیست، بلکه تنها شخص مورد تکریم مورد نظر است که دارای شرافتی و کرامتی بشود، به خلاف تفضیل که منظور از آن این است که شخص مورد تفضیل از دیگران برتری یابد، در حالی که او با دیگران در اصل آن عطیه شرکت دارد. (موسوی همدانی، ۱۳۷۴، ۲۱۴)

خداوند متعال در قرآن حکیم می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ**. (الحجرات/۱۳)

نویسنده الکاشف ذیل آیه مبارکه می‌نویسد: **إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ** إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ. **كل الناس يعلمون ان الأب آدم و الأم حواء ... و لكن الغرض من قوله تعالى: «خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ» ان يعلم الناس، كل الناس، انهم اخوة و الاخوة سواسية في الحقوق و الواجبات، قوله: «لِتَعَارَفُوا» فمعناه ليس القصد من اختلافكم في البلدان و الأنساب و الألوان ان تتفرقوا شيعا، و تتناحروا و تتفاخروا بشعوبكم و آبائكم و أجناسكم .. كلا، و إنما القصد أن تتعاطفوا و تتعاونوا على ما فيه خيركم و صلاحكم و أفضل الناس عنده تعالى أخوفهم منه، و أنفعهم لعباده. و هذه الآية دعوة من القرآن الكريم إلى أمه إنسانية و عالم واحد يجمعه العدل و المحبة، و هذا العالم أمل الصفة من المفكرين و حلم المصلحين، و في يقيننا ان الاعتراف بحقوق الإنسان سيظل حبرا على ورق و مجرد نظرية إذا لم تتحقق الوحدة الانسانية الشاملة التي دعا اليها القرآن منذ أكثر من ألف و**

ثلاثمائة سنة .. فلقد وقعت الولايات المتحدة و معها إسرائيل وثيقة حقوق الإنسان، و مع ذلك تقترب الأولى جريمة إبادة الجنس البشرية في شعب فيتنام و الثانية في شعب فلسطين). (مغنيه ، ١٤٢٤ ، ٧ ، ١٢٤)

خداوند رحمن در آیه دیگری مفرماید: **مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ.** (مائده/ ٣٢)

نویسنده تفسیر نور ذیل آیه شریفه می نویسد: در این آیه از کشتن یک نفر به منزله ی کشتن همه مردم مطرح شده است. برای توضیح این حقیقت چند بیان و معنا می توان عرضه کرد:

١. قتل یک نفر، کیفری همچون قتل همه مردم را دارد.
٢. حرمت قتل یک نفر نزد خداوند، به منزله قتل همه ی مردم نزد شماست.
٣. قتل یک نفر، بی اعتنائی به مقام انسانیت است.
٤. قتل یک نفر، سلب امنیت از همه ی مردم است.
٥. چون انسان ها به منزله ی اعضای یک پیکرند، پس قتل یکی قتل همه است.
٦. جایگاه دوزخی قاتل یک نفر، جایگاه کسی است که قاتل همه باشد.
٧. قتل یک نفر، زمینه ساز قتل همه است.
٨. یک انسان می تواند سرچشمه ی یک نسل باشد، پس قتل او به منزله ی قتل یک نسل است. (به نظر می رسد این احتمال بهتر است)

در روایات می خوانیم: فانی شدن تمام دنیا نزد خداوند، از کشتن یک مؤمن آسان تر است. (قرآتی، ١٣٨٣ ، ٣ ، ٧٢)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا " وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عَدْوَانًا وَ ظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا وَ كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا. (نساء ٢٩ و ٣)

آیت الله مکارم شیرازی ذیل آیه شریفه می نویسد: **وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا** سپس در ذیل آیه، مردم را از قتل نفس باز می دارد و ظاهر آن به قرینه جمله **إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا**: " خداوند نسبت بشما مهربان است " نهی از خودکشی و انتحار می باشد، یعنی خداوند مهربان نه تنها راضی نمی شود دیگری شما را به قتل برساند بلکه به خود شما هم اجازه نمی دهد که با رضایت خود خویشتن را به دست نابودی بسپارید، در روایات اهل بیت نیز آیه فوق به همین معنی " انتحار " تفسیر شده است. (مکارم شیرازی، ١٣٧٤ ، ٣ ، ٣٥٤)

خلاصه از ترجمه این متن این است که طبق فرمایش قرآن همه انسان‌ها در حقوق با هم مساوی است زیرا از یک پدر مادر به دنیا آمده است و اینکه خداوند به نژاد و اقوام مختلف با رنگ‌های مختلف آفریده است برای اینکه همدیگر را بشناسند و به همدیگر کمک کنند. اعضای کنفرانس اسلامی در سال ۱۳۶۹ در قاهره اعلامیه اسلامی حقوق بشر را به تصویب رسانده‌اند، در ماده یک که شامل دو بند است. از اعلامیه اسلامی حقوق بشر چنین مینویسند:

الف: بشر به طور کلی، یک خانواده می‌باشد که بندگی نسبت به خداوند و فرزندگی نسبت به آدم آن‌ها را گرد آورده و همه در اصل شرافت انسانی و تکلیف و مسئولیت برابرند بدون هر گونه تبعیض از لحاظ نژاد، رنگ یا زبان یا جنس با اعتقاد دینی یا وابستگی سیاسی یا وضع اجتماعی و غیره. ضمناً عقیده صحیح تنها تضمین برای رشد این شرافت از راه تکامل انسانی می‌باشد.

ب: همه مخلوقات به منزله عائله خداوندی هستند و محبوبترین آنان نزد خداوند سودمندترین آنان به هم نوعان خود است و هیچ احدی بر دیگری برتری ندارد مگر در تقوی و کار نیکو. (بسته نگار، ۱۳۸، ۵۹)

حقوق بشر که متون اسلامی به آن پرداخته به مراتب از اعلامیه جهانی حقوق بشر و دیگر مقررات بین‌المللی که در این زمینه وجود دارد بهتر و کامل ذکر شده است.

در حقوق بشر اسلامی علاوه بر اینکه انسان حق حیات و زندگی دارد مورد تکریم نیز قرار گرفته است. در حقوق بشر اسلامی کسی حق کشتن انسان بی‌گناه را ندارد که اگر مرتکب چنین اعمالی شود در حقیقت توهین به انسانیت کرده و به تعبیر قرآن همه انسان‌ها را کشته است.

در نامه ۵۳ نهج البلاغه معروف به نامه مالک اشتر وقتی امیرالمومنین مالک راه حاکم سرزمین مصر قرار می‌دهد می‌فرماید: به مردم ظلم نکن که مردم دو دسته‌اند یا در انسانیت با تو شریک است و یا برادر دینی شما است. در حقوق بشر اسلامی خود انسان حق ندارد به بدن و جان خود صدمه وارد کند و یا خود را به قتل برساند.

رفتار و عملکرد آمریکا در ایران و افغانستان

آمریکا در بسیاری از کشورها به بهانه‌های مختلف رفتارها و عملکردهای، مختلف داشته است. از جمله ایران و افغانستان که هر کدام به صورت جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

رفتار و عملکرد حقوق بشری آمریکا در ایران

رفتار و عملکرد آمریکا در ایران را می‌توان از زاویه‌های گوناگون مورد بررسی قرار داد، به این صورت که این رفتارها گاهی مربوط به قبل از انقلاب است و گاهی مربوط به بعد از انقلاب، گاهی به صورت فیزیکی صورت گرفته است و گاهی به صورت فکری و یا به عبارت بهتر عملکرد آمریکا گاهی به صورت حمله فیزیکی در ایران انجام شده و گاهی از طریق تحریم. در این نوشتار به چند نمونه که مربوط به تحریم‌های آمریکا علیه ایران است، اشاره می‌شود.

خبرگزاری ایسنا، تحت عنوان سازمان ملل: تحریم‌های دارویی آمریکا علیه ایران نقض حقوق بشر است. می‌نویسد: جمعی از کارشناسان و گزارشگران ویژه سازمان ملل در امور حقوق بشر امروز سه شنبه در گزارشی با اشاره به مشکلاتی که برخی بیماران در ایران برای دسترسی به دارو و تجهیزات درمانی مورد نیاز خود در نتیجه تحریم‌های آمریکا با آن مواجه‌اند، تاکید کردند که این تحریم‌ها مانع برخورداری این بیماران از حقوق بشر به ویژه حق سلامت می‌شود. در این گزارش به ویژه به تصمیم یک شرکت داروساز سوئدی برای لغو ارسال محموله باندهای پزشکی خود به ایران به دلیل تحریم‌های آمریکا اشاره شده است.

این باندها برای مراقبت از بیماران مبتلا به (ای. بی) استفاده می‌شود و تنها تولید کننده این نوع باندها یک شرکت سوئدی است که پیش از این نیز صادرات محصول خود به ایران را به دلیل تحریم متوقف کرده بود. تحریم‌های آمریکا سبب شده است تا کودکان و سایر افراد مبتلا به این بیماری در ایران نتوانند از حق سلامت خود بهره‌مند شوند. ممانعت از دسترسی افراد به تجهیزات درمانی نقض آزادی انسان‌ها برای برخورداری از حق سلامت بوده و در صورتی که به درد و رنج بیشتر منجر شود غیر انسانی است حتی اگر غیر عمد باشد. (محمودی، خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۰/۷/۲۷)

پاندمی کووید ۱۹ هم جدیدترین سند تایید تحریم‌های آمریکایی علیه ایران است. در حالی که دولت دوازدهم با خرید واکسن از کوواکس، هفت خان رستم را برای واریز پول طی کرد، اما در نهایت کشورهایی که قرار بود واکسن به این نهاد تحویل بدهند بد عهدی کردند و دست ایران هم مانند دیگر کشورها از تامین واکسن خالی ماند. (همشهری آنلاین، ۱۴۰۱/۷/۱۱)

حق، بر توسعه به عنوان یکی از مصادیق حقوق همبستگی همواره به دنبال تحقق پیش نیازهای یک زندگی مطلوب برای عموم مردم است و با توجه به اینکه حق توسعه از آن دسته حقوقی است که مستلزم دخالت مستقیم دولت است و تکالیف اجباری بر دوش دولت‌ها قرار می‌دهد، بنابراین وضع تحریم‌های یکجانبه از سوی کشورهای

قدرتمند و بزرگ (آمریکا) می‌تواند مانع جدی بر سر راه عمل به تکلیف دولت‌های هدف تحریم در ایجاد بستر و لوازم اجرای حق، بر توسعه ایجاد نماید. تحریم‌های وضع شده از سوی ایالات متحده آمریکا با هر هدفی و نیتی صورت پذیرفته باشد، مسلماً ناقض حق توسعه فرد ایرانیان بوده و همچنین نسل‌های آینده را نیز از اثرات منفی آن بی‌نصیب نخواهد گذاشت. (زنگی اهرمی و همکاران، ۱۴۰۰، ۴۳، ۵۳)

ایالات متحده آمریکا با علم به اینکه تحریم نفتی که بودجه دولت از آن تامین می‌شود و با هدف تحریم نمودن ایران از درآمدهای حاصل از فروش نفت در نوامبر سال ۲۰۱۸ میلادی خرید نفت از ایران را تحریم نمود و صادرات نفت ایران در شش ماهه اول سال ۱۳۹۸ تقریباً به صفر نزدیک شد. بدون شک با توجه به اقتصاد متکی به درآمد نفتی ایران قطعاً تأثیرات سوء این مسئله با گذشت زمان بیش از پیش مشاهده می‌گردد. پیش بینی می‌گردد با کاهش درآمدهای نفتی، تعادل لازم در بودجه عمومی دولت حفظ نشده و در نتیجه با کاهش اعتبارات عمرانی، محدودیت در نقل و انتقال ارزی، کاهش درآمدهای ارزی ناشی از صادرات، افزایش قیمت ارزهای خارجی، کاهش ارزش پل ملی و آثار تورمی در داخل کشور را در سطح بالای شاهد خواهیم بود. (عهديه زنگی اهرمی و همکاران، ۱۴۰۰، ۴۳، ۵۴)

رفتار آمریکا در ایران بعد از انقلاب اسلامی ایران بیشتر در قالب تحریم‌هایی بوده که بر ضد حکومت و به تبع نسبت به مردم ایران بوده است. که این تحریم‌ها زندگی مردم عادی بخصوص بیماران را با خطر جانی مواجه کرده و خیلی از بیماران بخاطر این تحریم ها جان خودشان را از دست داده است.

رفتار و عملکرد حقوق بشری آمریکا در افغانستان

خبرگزاری تسنیم در گزارشی می‌نویسد: کافیه، دختری افغانستانی که بر اثر بمباران‌های آمریکا در جنوب افغانستان تمام اعضای خانواده‌اش را از دست داده سندی زنده از جنایات دولت واشنگتن است. این دختر در روستای جوشحالی در شهرستان سنگین از ولایت هلمند است که حدود ۱۵ سال قبل بر اثر بمباران‌های آمریکا همه اعضای خانواده خود را از دست داده است. وی با زخم‌های عمیق در بدنش از مرگ نجات پیدا می‌کند، اما از آن زمان دیگر کافیه نه رشد می‌کند و نه حرف می‌زند، کافیه اکنون دختر هفده یا هجده ساله است اما جسمش به کودک پنج یا شش ساله می‌ماند. پزشکان گفته‌اند؛ بر اثر آثار مواد موجود در بمب‌های آمریکایی کافیه به این درد نادر گرفتار شده است. (خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۱/۵/۲۵)

خبرگزاری صدا و سیما نیز گزارش می‌دهد: سازمان ملل متحد اعلام کرد در ۲۹ دسامبر ۲۰۰۱ جنگنده‌های ارتش آمریکا یک روستا در نزدیکی گردیز مرکز ولایت پکتیا را بمباران کرده است که بر اثر آن حداقل ۵۲ غیر نظامی افغانستان از جمله تعداد زیادی زن و کودک کشته شدند. سخنگوی پنتاگون در آن زمان مدعی شد، انبار مهمات طالبان در این روستا منهدم شده است.

پروفیسور مارک هیرالد استاد توسعه اقتصادی امور بین‌الملل و مطالعات زنان در دانشگاه نیوهمشایر آمریکا در گزارش تحقیقی خود تحت عنوان (پرونده‌ای برای قربانیان غیر نظامی در بمباران آمریکا در افغانستان) با اشاره به اینکه شمار تلفات غیر نظامیان در سال ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ از مرز تعداد قربانیان ۱۱ سپتامبر گذشت، نوشت: در مه ۲۰۰۷ نیز طی دو روز بمباران جنگنده‌های آمریکایی به روستایی در نزدیکی هرات دست کم ۴۲ نفر از جمله تعدادی زن و کودک قتل‌عام شدند، در این بمباران ۱۰۰ خانه ویران و حدود ۱۶۰۰ نفر بی‌خانمان شدند. (خبرگزاری صدا و سیما، ایران، ۱۴۰۰/۶/۵)

خبرگزاری ایسنا می‌نویسد: پدری که سه پسر ۱۲، ۲۰ و ۲۶ ساله خود را در عملیات‌های شبانه آمریکا در سال ۲۰۱۸ از دست داده می‌گوید: حتی نتوانستم در تشییع پیکر فرزندان جوانم شرکت کنم، زیرا جاده‌ها نا امن بودند و این درد بزرگ‌تری است. همسر او می‌گوید: پسرانم پس از صرف شام، رفتند تا بخوابند. چند دقیقه بعد بالگردهای آمریکایی در روستایمان فرود آمدند. نمی‌دانستم چه اتفاقی دارد می‌افتد. اندکی بعد، سربازها با زور وارد خانه شده و هر سه پسر را در برابر چشمانم کشتند. یکی دیگر از فرزندانم را نیز کتک زده و با خود بردند. او می‌گوید که پس از این اتفاق، هرگز نتوانسته آن را فراموش کند و زندگی‌اش بی‌معنا شده است. همسر ابوزر، فرزند ارشد خانواده می‌گوید: وقتی شوهرم کشته شد، همه لذت‌های زندگی از من گرفته شد و دیگر نمی‌توانم خوشحال باشم. سعی می‌کنم با کار در مزرعه زندگی را بگذرانم. بزرگترین نگرانی‌ام آینده کودکانم است. (خدائیان، خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۱/۷/۱۶)

در یک گزارش که خبرگزاری تسنیم به نشر رسانده است می‌نویسد: اسناد تازه فاش شده دولت آمریکا نشان می‌دهد که سازمان سیا در یک بازداشتگاه مخفی خود در افغانستان از یک زندانی برای آموزش تکنیک‌های شکنجه به بازجویای کارآموز استفاده می‌کرد.

عمار البلوچی یک زندانی کویته است که به اتهام دست داشتن در حادثه ۱۱ سپتامبر بازداشت شده و به افغانستان برده می‌شود که در آنجا کارآموزان بازجویی او را بازجویی می‌کردند. (خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۰/۱۲/۲۵)

در مورد تحریم‌های آمریکا که بعد از خارج شدن از افغانستان انجام شد استاد حقوق بین‌الملل دانشگاه ایلینویز آمریکا درباره تصمیم رئیس‌جمهور آمریکا برای بلوکه کردن میلیاردها دلار از دارایی‌های مردم افغانستان به بهانه پرداخت غرامت به قربانیان حادثه خود ساخته ۱۱ سپتامبر این تصمیم را طبق ماده ۲ کنوانسیون جلوگیری از نسل‌کشی مصداق بارز نسل‌کشی افغان‌ها خواند و گفت که این اقدام بایدن یک جنایت جنگ اقتصادی غیر قانونی است که می‌خواهد افغان‌ها را از گرسنگی بکشد. (علی نصیری، خبرگزاری ایرنا، ۱۴۰۱/۴/۷)

در سال ۲۰۱۰ گزارش شد که ۱۲ نظامی آمریکایی مستقر در ولایت قندهار در جنوب افغانستان یک تیم کشتار مخفی تشکیل دادند که گفته می‌شود غیر نظامیان افغانستان را منفجر کرده و به گلوله بستند و هم‌چنین انگشتان آنها را به عنوان غنائم جمع‌آوری کردند، دادگاه بین‌المللی کیفری تاکید کرده، اطلاعات کافی برای اثبات اینکه نیروهای آمریکایی در سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴ در افغانستان اقدامات شکنجه، رفتار ظالمانه توهین به حیثیت شخصی، تجاوز جنسی و خشونت جنسی، را در افغانستان مرتکب شده‌اند وجود دارد. (خبرگزاری میزان، ۱۴۰۱/۲/۱۳)

رفتار و عملکرد آمریکا در افغانستان طبق گزارشات خبرگزاری‌های معتبر، بگونه‌ای بوده است که مردم اصلاً به عنوان یک انسان حساب نشده و مورد شکنجه و آزارهای خلاف عرف جامعه انسانی، قرار گرفته‌اند که نیروهای آمریکا برای کارآموزان بازجوی خود، از زندانی‌ها استفاده کرده است و یا به خاطر سوءظن که در منطقه‌ای، داشته تمام همه مردم عادی را مورد حمله قرار داده‌اند.

رفتار و عملکرد حقوق بشری آمریکا در اندیشه مقام معظم رهبری

شکنجه‌هایی که در زندان ابوغریب عراق انجام گرفته است، شکنجه‌هایی است که در دستگاه‌های شکنجه‌ی دنیا مثل رژیم صهیونیستی و مانند آن که سرآمد شکنجه‌گری هستند کم‌نظیر است؛ یا دستگاه شکنجه‌گری زمان رژیم پهلوی که سر رشته‌دار آنها هم اسرائیلی‌ها بودند؛ شکنجه‌هایی که در زندان ابوغریب شد، از همه‌ی آنها بدتر و بالاتر بود. خب حالا آمریکایی‌ها اخراج شدند از آنجا، زندان ابوغریب دست خود عراقی‌ها افتاد، اما پرونده، پرونده است، بایستی دنبال بشود؛ یک مسئله‌ی بسیار مهم است. شبیه زندان ابوغریب زندانی بود در افغانستان - زندان آمریکایی مستقر در افغانستان که در اختیار دولت افغانستان نبود، در اختیار آمریکایی‌ها بود- که افغان‌ها شکایت می‌کردند، مسئولین افغان ناراحت بودند، به ما هم گفتند و همه می‌دانستند این‌را. همان کارهایی که در

زندان گوانتانامو و ابوغریب می‌شود، در این زندان افغانستان هم انجام می‌گرفت. در اروپا هم زندان‌هایی داشتند که حالا آنها را ما خیلی مطلع نیستیم. (علی خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۳/۲)

امروز دنیا یک به یک تعداد قربانیان کرونا را در سراسر جهان می‌شمارد، اما هیچ کس نرسیده و نمی‌پرسد قاتل و مسئول صدها هزار شهید و اسیر و مفقود در کشورهای که آمریکا و اروپا در آن آتش جنگ را روشن کرده‌اند کیست؟ مسئول این همه خون بناحق ریخته در افغانستان، یمن، لیبی، عراق، سوریه و دیگر کشورها کیست؟ مسئول این همه جنایت و غصب و تخریب و ظلم در فلسطین کیست؟ چرا هیچ کس این میلیون‌ها کودک و زن و مردِ مظلوم در جهان اسلام را شمارش نکرد؟ چرا کسی قتل‌عام شدن مسلمانان را تسلیت نمی‌گوید؟ چرا میلیون‌ها فلسطینی باید هفتاد سال از خانه و کاشانه‌ی خود دور بوده و در تبعید به سر برند؟ و چرا قدس شریف -قبله‌ی اول مسلمانان- باید مورد اهانت قرار گیرد؟ سازمان به اصطلاح ملل به وظیفه‌ی خود عمل نمی‌کند و نهادهای به اصطلاح حقوق بشری مُرده‌اند. شعار «دفاع از حقوق کودک و زن» شامل کودکان و زنان مظلوم یمن و فلسطین نمی‌شود. این چنین است وضع قدرتهای ظالم غربی و مجامع وابسته‌ی جهانی؛ وضع برخی دولتهای دنباله‌رو آنان در منطقه هم در بی‌آبرویی و رسوایی بدتر از آن است که به بیان آید. (علی خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۳/۲)

حضور آمریکا در این منطقه‌ی ما جز شر و فساد هیچ اثری نداشته؛ پا در این منطقه گذاشتند، با خودشان شر و فساد آوردند. هر جایی که قدم می‌گذارند یا ناامنی است یا جنگ داخلی است یا کارهایی از قبیل ایجاد داعش است؛ ما می‌خواهیم چهره‌ی واقعی آمریکا دیده بشود، ملت‌های مسلمان بفهمند چهره‌ی واقعی آمریکا چیست و کیست و پشت این ظواهر طرف‌داری از دموکراسی و حقوق بشر و این حرفهای دروغ و نفاق‌آلودی که می‌زنند چیست؛ مردم باید این را بفهمند. (علی خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۸/۲۴)

ما با جنگ و تخریب در هر جای دنیا مخالفیم؛ این حرف ثابت ما است. ما با کشته شدن مردم، با تخریب زیر بناهای ملت‌ها [مخالفیم]؛ ما اینها را هر جای دنیا اتفاق بیفتد تأیید نمی‌کنیم؛ این حرف ثابت ما است. ما مثل غربی‌ها نیستیم که اگر چنانچه بمبی را روی سر کاروان عروسی در افغانستان بریزند و عروسی‌شان را تبدیل به عزا بکنند، [بگوییم که] این مبارزه‌ی با تروریسم است؛ این جنایت نیست؛ آنها منطقتشان این جور است دیگر؛ در افغانستان، در عراق. آمریکا در شرق سوریه چه کار میکند؟ چرا نفت سوریه را می‌دزدند؟ چرا پول افغانستان را می‌دزدند؟ ثروت ملی افغانستان را چرا غصب می‌کنند؟ چرا در منطقه‌ی غرب آسیا از جنایات صهیونیست‌ها که شبانه‌روز این جنایات دارد انجام می‌گیرد دفاع می‌کنند؟ اینها بحران‌سازی است؛ اینها کارهایی است که می‌کنند و همه‌ی

اینها را به اسم دفاع از حقوق بشر و امثال اینها دارند انجام می‌دهند! (علی، خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۱۲/۱۰)

رهبر معظم انقلاب، در سخنرانی‌های متعدد که داشته بیشتر به مسائل حقوق بشری آمریکا پرداخته است. که در اینجا به چند نمونه آن اشاره شد، مقام معظم رهبری اعلامیه جهانی حقوق بشر را برای آمریکا یک دست آویز می‌دانند که در قالب دفاع از حقوق بشر در کشورهای دیگر حمله نموده تا به منافع خود دست پیدا کنند، نه اینکه واقعا برای برقراری صلح و برقراری حقوق بشر باشد.

نتیجه

سؤال مطرح شده در این نوشتار این بود که آیا رفتار و عملکرد آمریکا در قبال افغانستان و ایران با قواعد و مقررات اسناد بین‌المللی مطابقت دارد؟ برای پاسخ به این سؤال در چهار محور بحث شد.

محور اول: به تعریف حق و حقوق بود که تعاریف متعدد از آن بدست آمد، تعریف که ما در این مقاله انتخاب کردیم و به آن نیاز داشتیم این بود: مجموعه قوانین و مقررات که در یک جامعه وضع می‌شود و رعایت آن الزام آور است.

محور دوم: اسناد و قوانین بین‌المللی بود که مورد بررسی قرار گرفت مثل اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی اقتصادی حقوق مدنی و سیاسی افراد که در این اسناد تصریح شده بود، آزادی و حق حیات و زندگی از حقوق اولیه هر شخص است که به هیچ وجه (با دلیل و بدون دلیل) قابل سلب نیست. در حقیقت طبق این اسناد حق حیات و زندگی جزء حقوق طبیعی و اولیه انسان است که با تولد او به داده می‌شود و کسی نمی‌تواند این حقوق را از او سلب کند.

محور سوم: بررسی حقوق بشر در متون دین اسلام بود که در این متون بخصوص قرآن حکیم مسئله حقوق بشر را به مراتب بهتر، خوب تر تبیین کرده است که انسان کرامت دارد نسبت به سایر موجودات، هیچ کسی نمی‌تواند حق حیات را از او سلب کند بالاتر از آن خود انسان حق ندارد که از خود حق حیات را سلب کند.

با توجه به این محورها و تطبیق دادن رفتار و عملکرد، حقوق بشری آمریکا در افغانستان و ایران که با شیوه‌های گوناگون. (حمله و تحریم) انجام شده و می‌شود مطابقت ندارد، طبق گزارشات که در خبرگزاری‌های معتبر به نشر رسیده است، در طول بیست سال حضور آمریکا در افغانستان هزاران نفر بخصوص کودکان و زنان بی‌گناه شهید شده‌اند و نیز در ایران بعد از انقلاب اسلامی بسیاری از مردم در تنگنای اقتصادی قرار گرفته‌اند و بیماری‌هایی که به خاطر تحریم‌های آمریکا جان خودشان را از دست داده‌اند،

این نوع رفتار در حقیقت سلب حیات و گرفتن زندگی انسان‌ها است که به هیچ وجه قابل توجیه نیست و با هیچ منطقی سازگاری ندارد. در نتیجه آمریکا به صورت روشن مرتکب نقض حقوق بشر شده است.

محور چهارم: تحلیل رهبر انقلاب، از رفتار و عملکرد آمریکا است که نشان می‌دهد ایالات متحده آمریکا به بهانه دفاع از حقوق بشر و مبارزه با تروریسم به کشورها لشکرکشی می‌کند و حق حیات را از انسان‌ها سلب می‌کند.

منابع:

- قرآن حکیم.
- اعلامیه جهانی حقوق بشر، ۱۹۴۶، مواد ۲۱ و ۲۰
- افشای برگ جدیدی از جنایات آمریکا در افغانستان / استفاده از زندانی برای آموزش تکنیک‌های شکنجه، خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۰/۱۲/۲۵
- امیر ساعد وکیل، ۱۳۸۳، حقوق بشر، صلح و امنیت بین‌المللی، انتشارات مجد، تهران
- بحرالعلوم، محمد بن محمدتقی، محشی محمدتقی آل بحرالعلوم، مصحح حسین بحر العلوم، ۱۳۶۲ ه.ش، بلغة الفقیه، تهران - ایران، مکتبه الصادق (علیه السلام).
- جنایات جنگی آمریکا در افغانستان، از تشکیل تیم کشتار تا بمباران غیر نظامیان، خبرگزاری میزان، ۱۴۰۱/۲/۱۳
- حسن عمید، ۱۲۸۱، فرهنگ عمید، سپهر، تهران
- حکیم، محسن. بی تا، نویسنده مرتضی بن محمدامین انصاری، نهج الفقاهة، قم - ایران، ۲۲ بهمن
- زخم عمیق آمریکاه و داعش بر پیکره مردم افغانستان، خبرگزاری صدا و سیما، ایران، ۱۴۰۰/۶/۵
- ساجده محمودی، سازمان ملل: تحریم‌های داروی آمریکا علیه ایران نقض حقوق بشر است. خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۰/۷/۲۷
- سید علی خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، خبرگزاری دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۳/۲

- سید علی خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۸/۸/۲۴
- سید علی خامنه‌ای، بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث، ۱۴۰۰/۱۲/۱۰
- سید علی خامنه‌ای، سخنرانی تلویزیونی به مناسبت روز جهانی قدس، ۱۳۹۹/۳/۲
- سید محمد حسینی، ۱۳۹۷، حقوق بشر؛ مبانی و مسائل کنونی، انتشارات علوم قضائی و خدمات اداری، تهران
- سید قاسم زمانی و مهناز بهراملو، ۱۳۹۲، حقوق بشر و اینترنت، انتشارات خرسندی، تهران
- شلیک تحریم به بیماران ایران، همشهری آنلاین، ۱۴۰۱/۷/۱۱
- علی نصیری، آمریکا مصداق بارز نقض حقوق بشر، خبرگزاری ایرنا، ۱۴۰۱/۴/۷
- عهدیه زنگی اهرمی و همکاران، ۱۴۰۰، آثار تحریم‌های یکجانبه بر رعایت حقوق بشر با تاکید بر تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه ایران، نشریه مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی
- قرآتی محسن، ۱۳۸۳ ش، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، چاپ: یازدهم
- کودکی که سند جنایت زنده آمریکا در افغانستان است، خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۱/۵/۲۵
- محقق داماد، مصطفی، ۱۳۸۴ ه.ش، قواعد فقه (بخش مدنی - مالکیت و مسئولیت)، مرکز نشر علوم اسلامی
- محمد بسته نگار، ۱۳۸۵، حقوق بشر از منظر اندیشمندان، سهامی انتشار
- محمد جعفر جعفر لنگرودی، ۱۴۰۰، ترمینولوژی حقوق، گنج دانش
- محمد حسین خدائیان، با هزاران کشته، افغان‌ها خواستار تحقیقات در مورد حملات آمریکا هستند، خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۱ / ۷ / ۱۶
- مصطفی دانش پژوه، ۱۳۹۲، مقدمه علم حقوق با رویکرد به حقوق ایران و اسلام، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- مغویه محمد جواد، ۱۴۲۴ ق، تفسیر الکاشف، دار الکتب الإسلامیة
- مکارم شیرازی ناصر، ۱۳۷۴ ش، تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیة
- موسوی همدانی سید محمد، ۱۳۷۴ ش، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم